

Croatica 42/43/44/1995-6.

Izvorni znanstveni članak

Marija-Ana Dürriegl
(Staroslavenski zavod, Zagreb)

**NEKI ASPEKTI GENOLOGIJJE PRENJA
U HRVATSKOGLAGOLJSKOJ KNJIŽEVNOSTI
-O NASLOVNIM POJMOVIMA I MALIM PRENJIMA**

UDK 886.2 (808.101)

U novije vrijeme slavistička znanost sve više pažnje posvećuje pitanjima genologije slavenskih srednjovjekovnih tekstova. Tako sa sjedištem u Berlinu već preko deset godina djeluje radna skupina "Ältere slavische Literaturen" koja s različitih teorijskih polazišta izučava genološke aspekte slavenskih srednjovjekovnih književnosti, i to prvenstveno iz kruga što ga je Picchio nazvao *Slavia Orthodoxa*.¹ Autori se slažu u mišljenju da je slavenske srednjovjekovne književnosti teško genološki

---

¹ V. zbornike *Gattungsprobleme der älteren slavischen Literatur* (ur. W.-H. Schmidt), Berlin-Wiesbaden, 1984 i *Gattung und Narration in den älteren slavischen Literatur* (ur. K.-D. Seemann), Berlin-Wiesbaden, 1987

analizirati, a posebice definirati, budući da djela nemaju strogo zatvorenu formu. Slavenske književnosti srednjega vijeka nemaju imanentni žanrovski ili vrsni sustav. Stoga u pokušajima klasifikacije tih književnosti postoje različita gledišta i različite ishodišne točke. Neki od rezultata takvih istraživanja mogu se pokazati na primjeru pred-postavljene skupine tekstova što se obično nazivaju *prenjima*.

Jedan od mogućih kriterija za razvrstavanje djela bili bi tzv. **naslovni termini** o kojima piše V. Izmirlijeva,² jer mogu sadržavati signale koji će olakšati ili usmjeriti žanrovsku klasifikaciju. No, oni nisu odlučujuć niti dovoljan čimbenik u svrstavanju pojedinih tekstova u pretpostavljenu skupinu hrvatskih prenja. Nju, naime, čini osam ostvaraja s bitnim zajedničkim tematsko-stilskim karakteristikama, od kojih neki dolaze u više verzija.³ U naslovima ili zaglavljima tih tekstova odmah se uočavaju sljedeći izrazi koji bi, po Izmirlievoj, mogli biti shvaćeni kao upućivački u žanrovskom smislu: Slavo meštra Polikarpa, Videnie s(veta)go Brn(ar)da, Plač duše ka e v pakal osužena i Učenje n(e)d(ê)le prve posta po Mateju. Istaknuti izrazi mogu u srednjovjekovnoj književnosti označavati zasebne skupine tekstova i njima se ne upućuje na to da su ova sva djela sadržajem zapravo prenja. Za razliku od navedenih, "opisna" zaglavlja ili naslovi u sebi sadrže barem po jednu riječ – imenicu ili particip – kojom se upućuje primatelja da je tema djela (ili, strogo gledajući, tema "djela") *kontrast* te da će znatan dio teksta biti oblikovan kroz dijalog. Takvi su naslovi Kako se e preľ d'êval s g(ospo)d(i)nomь Is(u)h(řs)tomь, Karanie i prigovaranie ko čini an(ę)ľ dobri s tilom, Vele slatko i bogolubno prigovarane meju križem i gospom divicom Mariom te Kako se e duša s misal'ju na kupь mênila i govorila. Naime, izraz prigovarati se znači "contendere, disputare"⁴, *na kupь mêniti* se znači "razgovarati, raspravljati"⁵, a izrazi *preľ* i *karanie* odmah upućuju na disputaciju i prijemor suprotstavljenih entiteta, što i jest jedna od temeljnih odrednica prenja.

Već iz ovako kratkoga pregleda naslova razvidno je da glagoljaški pisci nisu bili dosljedni u izboru i porabi pojmova koji se ponekad nazivaju (naslovnim) "terminima". Vidljivo je to i na primjeru prenja koje je nastalo na temelju epizode o Isusovu iskušenju u pustinji, a koje je u hr-

² Edna gledna točka kým ponjatieto "žanr" v staroblъgarskata literatura, *Staroblъgarska literatura* 25-26, 1991:33

³ V. Sambunjak, S.: *Jezik hrvatskih glagoljskih prenja (disertacija)*, Zadar, 1992; Dürriegl, M.-A.: *Genološke i poetološke odrednice hrvatskoglagoljskih vizija i prenja (disertacija)*, Zagreb, 1994

⁴ V. Sambunjak, *nav. dj.*: 366-367

⁵ *Nav. dj.*: 351-352

vatskoj glagoljskoj književnosti sačuvano u četiri rukopisna zbornika 15. i 16. stoljeća, a to je tzv. *Prenje Isusa s đavlom*. Naime, isti – ili barem vrlo sličan – tekst dolazi pod tri različita zaglavlja⁶: Kako se e prelb̄ d'ê-val s g(ospo)d(i)nom̄ Is(u)h(r̄st)om̄, Čtenie petu nedelu k(o)r(i)zmi te Učenie n(e)d(ê)le prve posta po Mateju. Posljednja dva naslova kazuju da se radi o propovijedi na određeni dan crkvene godine. Međutim, sadržaj i većina jezično-oblikovnih značajki svih triju verzija vrlo su slični i poklapaju se u svim bitnim detaljima. Eksplicit i adhortacijska formula teksta koji je "naslovljen" dosta neutralno kao *čtenie* ima, u izravnom obraćanju primateljima, prizvuk zaključka propovijedi i pouke: "*ne čudite se bratiē moē draga da g(ospo)d(i)n naš is(u)h(r̄st̄) d'êvlu iskusiti se poda ... nas od d'êvla izbaviti rači tako i vi bratiē prebivaite v poste i v molitve ... da po dobreh deleh i mi premožemo d'êvla i od boga život večni primemo v ki nas privedi otac i sin i duh sveti amen*".⁷ Vrlo će sličan dočetak imati i tekst naslovljen "opisno" Kako se e prelb̄..., dok će *Učenie*, shodno svojoj namjeri, mnogo šire govoriti o pomoći koju su starozavjetni pravednici i proroci, kao i brojni sveci, dobili od Boga zbog posta i usrdnih molitava, pa stoga "*ki ovo čine poidut' v rai*".⁸ Ipak, najznatniji dio teksta, onaj koji pripovijeda kako je đavao iskušavao Isusa i na kraju bio pobijeden, autor propovijedi nije bitnije izmijenio. Ovdje se, dakle, prepoznaje mogućnost "prelaženja" srednjovjekovnih ostvarenja iz jedne kategorije ili vrste u drugu bez verbalnih promjena⁹, što je za izučavatelje jasan znak da srednjovjekovne žanrove i vrste doista nije moguće genološki strogo lučiti i razvrstavati. U ovom se primjeru može pretpostaviti i promjena *situacije* (o kojoj kao važnoj žanrovskoj odrednici govori Seemann), jer je na jednoj strani tekst koji se može čitati u bilo kojoj prilici, a na drugoj tekst koji se mora čitati/slušati u točno određeni dan korizme.

Popularni srednjovjekovni latinski ostvaraj *De morte prologus* u hrvatskoj glagoljskoj književnosti sačuvan je u dva zbornika iz 15. stoljeća i naslovljen kao Slovo meštra Polikarpa. Sadržajno, to je dijalog - disput Polikarpa s personificiranom Smrću koja mu se ukazuje "v čas"

⁶ Tekst u zborniku Berčićeve zbirke br. 5 nije potpun, nedostaju mu naslov i početak

⁷ Žgombićev zbornik (Arhiv HAZU VII 30), fol. 51a. Vrlo sličan tekst ovome nalazimo u tzv. *Ljubljanskom homilijaru*, fragmentu iz 13. stoljeća, gdje dolazi kao Homilija sv. Grgura pape na prvu nedjelju posta - v. Pantelić, M.: *Fragmenti hrvatskoglagoljskoga brevijara starije redakcije iz 13. stoljeća*, Slovo 41-43, 1993: 112. Ovako "inkorporiran" tekst crkvenoga autoriteta u vlastiti tekst bez isticanja da se radi o citatu svjedoči o intertekstualnosti i otvorenosti forme srednjovjekovnih djela.

⁸ Oksfordski zbornik (sign. Ms. Can. Lit. 414), fol. 3r

⁹ V. Lenhoff, G.: *Toward a Theory of Protogenres in Medieval Russian Letters*, *The Russian Review* 43, 1, 1984: 35

petê godine po mise".¹⁰ "Naslovni termin" *slovo*, sagledavan kao žanrovska odrednica, zanimljiv je stoga što o njegovoj definiciji postoje u slavističkoj medievistici različita stajališta. Tako se *slova*, primjerice, određuju kao oratorska djela¹¹; djela bez pripovjedačkog razvijanja radnje, u kojima se tema razrađuje sredstvima retorike i poetike, a mogu biti napisana i u dijaloškom obliku¹²; moralnodidaktična djela, tj. osobita vrsta sermona¹³, ili pak tekstovi determinirani specifičnim odnosom pošiljatelja i primatelja.¹⁴ Iako se razlikuju u podrobnostima, navedene definicije upućuju na to da su *slova* zapravo zasebna (pod)skupina refleksivne književnosti. Dakle, izraz *slovo* u našem primjeru može doista ukazivati na moralnopoučnu notu teksta i na specifičnost "položaja" prenja unutar cjelovitoga korpusa srednjovjekovne književnosti. Naime, "po svom žanrovskom određenju taj oblik nalazi se na granici između fabularne, pripovjedne proze i refleksivne moralnodidaktične proze".¹⁵ Ne samo to; polazeći od Seemannova određenja, može se kazati da je autor shodno *namjeni* svoga djela *izabrao* upravo oblik prenja da kroz njega pouči o ispravnom životu. Dakle, poraba pojma *slovo* u ovom slučaju nije strogo žanrovski signal, već ukazuje na autorovu namjeru. Neki pak autori Slovo meštra Polikarpa svrstavaju u žanr eshatoloških *vizija*,¹⁶ kao i vrlo popularni ostvaraj strukturiran oko sukoba duše i tijela, u glagoljskim rukopisima poznat kao Videnie s(veta)go Brn(ar)da. Oba su djela, naime, oblikovana tako da imaju "narativni prsten" koji priča o viziji (ukazanju ili snoviđenju), pa se doista mogu sagledavati i kao posebna podgrupa eshatoloških vizija, odnosno kao *vizije prijepora* s direktnom i izrazitom moralnom poukom.¹⁷ Naime, s određenim bih oprezom mogla predložiti podjelu vizija po sadržaju koji se ponekada može iščitati iz naslova/zaglavljja, pa bi se tako razlikovale *vizije prijepora* (primjerice Videnie s(veta)go Brn(ar)da k(ak)o vidi karanie duše s telom) od vizija

¹⁰ Citat iz Petrisova zbornika (NSB Zagreb, sign. R 4001), fol. 353v

¹¹ Ingham, N.W.: *Narrative Mode and Litarary Kind in Old Russian: Some Theses, Gattung und Narration...* (ur. K.D. Seemann), Wiesbaden 1987: 180

¹² Trifunović, Đ.: *Azbučnik srpskih srednjovekovnih književnih termina*, Beograd 1975: 300-303

¹³ V. Lenhoff, *nav. dj.*: 42

¹⁴ V. Seemann, K.-D.: *Verhältnis von Narration und Gattung im slavischen Mittelalter, Gattung und Narration...* (ur. K.-D. Seemann), Wiesbaden 1987: 207-221

¹⁵ Fališevac, D.: *Hrvatska srednjovjekovna proza*, Zagreb, 1980: 72

¹⁶ Tako npr. Štefanić, Vj. i sur.: *Pet stoljeća hrvatske književnosti I. Hrvatska književnost srednjega vijeka*, Zagreb, 1969; Dinzelbacher, P.: *Vision und Visionsliteratur im Mittelalter*, Stuttgart, 1981

¹⁷ V. Dürriegl, *nav. dj.*: 164

drugoga svijeta i muka paklenih - doduše, uz već spomenuti "neutralni" izraz *čtenie - Čtenie svete Marie o mukah'* te *B(la)ž(e)ni s(ve)ti Paval' o ishodi duš'*. Međutim, budući da je većina teksta *Slova meštra Polikarpa* kao i *Videniê s(veta)go Brn(ar)da* oblikovana kroz dijalog i disput suprotstavljenih likova, smatram da ih je opravdano nazivati *prenjima*.

Valja ovdje istaknuti kako posljednja dva djela neki istraživači smatraju dramskim ostvarenjima - moralitetom,¹⁸ odnosno prikazanjem s eshatološkom tematikom. U tome se kontekstu zanimljivo osvrnuti i na *Plač duše ka e v pakal osušena*, jer je termin *plač* (lat. planctus) uobičajen kao ime ili zajednički nazivnik čitavoj skupini narativno-dijaloških ostvarenja povezanih s razvojem crkvenih prikazanja.¹⁹

Iz ovoga kratkog pregleda moguće je zaključiti kako naslovni pojmovi naših srednjovjekovnih ostvarenja ne trebaju biti sagledavani kao strogi "žanrovski signali". Naime, osam spomenutih djela svrstala sam u *prenja*²⁰ zbog toga što imaju bitne sadržajno-oblikovne odrednice koje ih čine supripadnima jednoj skupini, a to su: zaokruženi verbalni sukob (dvaju) suprotstavljenih likova; kompozicija izgrađena na izrazitoj antitezi; binarnost na svim razinama, od fonološke do sintaktičke i motivske; nefiktionalnost; poučnost i specifična alegoričnost.²¹

Kada se govori o *prenjima*, valja naglasiti da se ona mogu javljati i nesamostalno, tj. unutar djela koja pripadaju drugim žanrovima. Takve motive i epizode nazvala bih *malim prenjima*. Ona se često zatječu u pasijama (tamo su gotovo "constituens sine quo non" u kojemu mučenici odbijaju odreći se Krista, kao npr. u *Mučenju 40 sebastenskih mučenika* i u *Legendi o sv. Vidu*), hagiografskim legendama i drugim tekstovima. Kao primjer mogu se navesti prepirka kršćanina Eleuterija i Židova Tara-koja u tzv. *Legendi o 12 petaka*, a dispući su važne epizode i u *Žitiju Kon-*

¹⁸ V. Batušić, N.: *Povijest hrvatskoga kazališta*, Zagreb, 1978: 12. Uz *Slovo meštra Polikarpa*, autor u moralitete ubraja i djela *Milost' i istina sretosta se pravda i mir' obcelivasta se, Kako se e duša s misal'ju na kupi mênila i govorila, te Karanie i prigovaranie ko čini anj(e)l, dobri s tilom*. Doista se može pretpostaviti da je *Karanie i prigovaranie...* bilo namijenjeno scenskoj izvedbi, jer se u njemu čitaju i rečenice koje se doimaju kao (rudimentarne) didaskalije: "*anj(e)l puku govori*", "*kako čete nauk niki/ovdi vidit po priliki*", "*tu će diêval z live stati*" (rukopis iz Arhiva HAZU, sign. IV a 77).

¹⁹ V. Novak, S.P.-Lisac, J.: *Hrvatska drama do narodnog preporoda, I. dio*, Split, 1984: 39; Hercigonja, E.: *Povijest hrvatske književnosti II. Srednjovjekovna književnost*, Zagreb, 1975: 167-170 i 422-424; Sambunjak, *nav. dj.*: 365 donosi etimologiju "naslovne" riječi *plač*, no ne i njezino značenje u "motivsko-tematsko-stilskom aspektu" (*nav. dj.*: 350)

²⁰ Slično kao Hercigonja, *nav. dj.*, te Sambunjak, *nav. dj.* On međutim u *prenja* ubraja i pjesmu *S(vê)t' se kon'ča* koju ja izostavljam.

²¹ Dürriigl, *nav. dj.*: 158

stantina Ćirila – upravo se kroz njih vrlo izravno i dojmljivo pokazuje Ćirilova široka obrazovanost, retorička umješnost te narav njegova poslanja među Slavene. Od svetačkih legendi zanimljivo je spomenuti i Legendu o sv. Makariju²² u kojoj se čita epizoda o "razgovoru" pustinjakovu s mrtvačkom glavom koja mu otkriva tajne o sudbini duše nakon smrti. Gotovo istovjetna se epizoda, ovaj puta dijalog sv. Bernarda i lubanje, kao moralnopoučni sastav (sermon) nalazi u knjizi *Disipula B* iz 1558. godine.²³ I ovdje se uočava fenomen "otvorenosti forme" i "varijabilnosti" srednjovjekovnog književnog stvaralaštva, jer su ta dva dijaloga i motivski i oblikovno dosta slična.²⁴ Disput đavla i anđela oko toga kome će pripasti duša nakon smrti često se javlja u srednjovjekovnim djelima – nalazi se npr. na početku tzv. Dundulove vizije i u moralizatorskoj Meštiji od dobra umrtija. U posljednjem primjeru prenje je svojevrsna jezgra didaktičnoga, nefabularnog djela. Prepirka natprirodnih bića oko krajnjega usuda čovjekove duše smatrana je u srednjemu vijeku najtežom i najvećom "bitkom" u životu svakoga pojedinca za koju mora biti spreman, a duhovnik i ukućani trebaju mu u tim trenucima davati potporu. U njoj se, naime, odlučuje hoće li duša biti pozvana na vječni život ili osuđena na vječnu smrt.

Funkcija malih prenja bit će u skladu s funkcijom cjeline djela u koja su uklopljena, a za hrvatskoglagojska prenja uopće – samostalna ili pak mala prenja – može se reći da u njima, uz estetsku, prevladavaju religiozna (eshatološka) i poučna (prvenstveno moralna) funkcija.

Najpotpunija i metodološki najdosljednija do današnjeg dana ostala je žanrovska podjela koju je još 1975. godine predložio Eduard Hercigonja.²⁵ No, pred proučavateljima genologije hrvatske srednjovjekovne književnosti još stoje znatni zadaci. Mislim da je moguće ustvrditi kako su *prenja* nesumnjivo karakteristična skupina tekstova u kojima najjače do izraza dolazi tipično srednjovjekovna "napetost života" o kojoj je pisao Huizinga. Kao radna pretpostavka za daljnja istraživanja može se predložiti stanovište kako prenja na neki način nadilaze rodovske podjele srednjovjekovne književnosti. Svojim bitnim značajkama, kao što su dijaloška forma, dramska napetost, binarnost i poučnost, prenja mogu biti (pod)vrste i poezije (kao "dijaloške pjesme", među koje neki ubrajaju di-

²² U hrvatskoglagojskim zbornicima iz 16. stoljeća *Žgombićevu* (sign. HAZU VII 30) i *Grškovićevu* (sign. HAZU VII 32)

²³ V. Štefanić, Vj.: *Glagoljski rukopisi JAZU I*, Zagreb, 1969: 227-228

²⁴ Seemann, K.-D.: *Thesen zum mittelalterlichen Literaturtypus und zur Gattungssystematik am Beispiel der altrussischen Literatur, Gattungsprobleme der älteren slavischen Literatur* (ur. W.-H. Schmidt), Berlin-Wiesbaden, 1984: 280

²⁵ V. Hercigonja, *nav. dj.*: 42

jalog Marije i personificiranog Križa) i proze (bilo da se nazivaju prenji-
ma, kontrastima ili se neka od njih svrstavaju u vizije, legende, slova) i
drame (moraliteta, odnosno prikazanja). Prenja, osim toga, pokazuju
kako u srednjovjekovnoj književnosti nije moguće lučiti estetsko od
praktičnog, didaktičnog – ona svojim funkcionalnim sinkretizmom prela-
ze ustaljenu podjelu na pripovjedna i moralnopoučna ostvarenja.

SUMMARY

Eight medieval Croatian Glagolitic texts are, through their essential formal and thematic features (verbal conflict of opposed characters, composition built on antithesis, binarity, didactic function, nonfictionality, specific allegory) members of a common genre - *contrasts*. In their titles however they have various terms, such as *čtenie*, *učenje*, *slovo*, *pren'e*, *prigovarane*, *govoren'e*, *videnie* which should not be viewed as "genre signals" in the strict sense, i. e. signals which indicate the belonging of a text to a certain genre.

In the paper the term *small contrasts* is proposed for those disputes which are episodes within texts of different narrative or didactic genres.